

УДК 371.14

ОСОБИСТІСНИЙ ТА ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХОДИ У ПІСЛЯДИПЛОМНІЙ ОСВІТІ ІНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Галина Дегтярєва, Тетяна Якимович

*Львівський науково-практичний центр
Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України,
вул. Кривоноса, 10, 79008 Львів, Україна*

Розглянуто особливості особистісного та діяльнісного підходів як методологічну основу структурування змісту післядипломної освіти викладачів та майстрів виробничого навчання професійно-технічних навчальних закладів. На прикладі авторських курсів “Основи педагогіки і психології” та “Основи дидактики виробничого навчання” продемонстрована практична реалізація цих підходів.

Ключові слова: особистісний підхід, діяльнісний підхід, підвищення кваліфікації, структурування змісту навчальних курсів.

Тенденції прискорених змін у соціальній і культурній сферах, на ринку праці, посилення світових глобалізаційних процесів потребують перенесення орієнтирів на особистість, її розвиток і постійне самовдосконалення, на її професійну самореалізацію і самоактуалізацію. Відповідно зростають потреби постійної уваги до психолого-педагогічної компетентності педагогів усіх ланок. Сучасні зміни у професійно-технічній освіті дали імпульс розвитку системи підвищення кваліфікації педагогів професійної школи. Необхідність пошуку нових підходів зумовлена тим, що розширення змісту освітніх програм підвищення кваліфікації шляхом введення нових курсів не дає очікуваних результатів – якісних змін у діяльності педагога.

Підготовка педагогічних працівників, їхнє професійне удосконалення, як написано у стратегічних державних документах з проблем розвитку освіти, є важливою умовою модернізації освіти [5, с. 19]. Зазначається необхідність інтенсифікації педагогічного процесу на основі інтеграції навчальної та професійної діяльності. Особистісно орієнтована освіта, яка декларована пріоритетною в державній політиці розвитку освіти України, потребує теоретичної розробки та практичної реалізації, зокрема надання особистісного сенсу діяльнісному підходу.

Проблеми підвищення кваліфікації педагогічних працівників професійної освіти в Україні плідно досліджують А. Кузьмінський, Н. Ничкало, В. Олійник, С. Синенко, М. Солдатенко, В. Філь, О. Щербак та ін. У працях цих дослідників розглядаються питання інноваційного

психолого-педагогічного вітчизняного і світового досвіду; визначаються вихідні концептуальні засади, принципи, дидактичні підходи щодо форм, рівнів, змісту післядипломної освіти педагогів. У сучасному культурно-освітньому просторі утверджується ідея про те, що “освіта, яка надається вчителям у ході їх роботи, має розглядатися як ефективна перетворююча сила системи освіти й суспільства в цілому” [6, с. 18].

Дослідник післядипломної педагогічної освіти А. І. Кузьмінський [4] виділяє такі її види: *перепідготовка* – опанування іншої спеціальності на основі раніше здобутого освітньо-кваліфікаційного рівня та практичної діяльності; *спеціалізація* – підготовка педагога до виконання окремих завдань або обов’язків відповідно до спеціальності; *підвищення кваліфікації* – набуття педагогічних знань, умінь і навичок до поступового розвитку працівника як особистості та професіонала, здатності виконувати окремі обов’язки та завдання відповідно до спеціальності.

Зазначимо, що головна відмінність навчання в системі підвищення кваліфікації полягає в тому, що чим старша людина, тим у її освіті має бути більшою частка самоосвіти, самовдосконалення й тим більше ступенів свободи вона потребує. Адже лише віра в себе, у свої сили, у свої можливості та переконання допоможе педагогові багато чого досягнути в житті, стати професіоналом.

Психологічна теорія (О. М. Леонтьєв) розглядає діяльність як систему, що має дві групи основних елементів, взаємно пов’язаних між собою: організаційну (суб’єкт, процес, предмет, умови, продукт діяльності) та соціально-психологічну (мета, мотив, спосіб, результат). Діяльнісний підхід широко використовують у професійній педагогіці. Цей підхід передбачає зв’язок змісту професійної освіти і навчання з професійно-трудовою діяльністю. Дослідники в галузі дидактики знання, які здобувають під час навчання майбутні фахівці, оцінюють з позицій вирішення проблем і розв’язання завдань, що виникають у їхній професійній діяльності. Тому побудова навчального процесу починається з аналізу професійної діяльності у відповідній галузі.

Прихильники діяльнісного підходу вважають, що діяльність є сутністю процесу навчання, а формування способу дій майбутнього фахівця – кінцевою метою навчання. Професійна підготовка – це процес навчання, що відтворює структуру діяльності. Завдання викладача полягає в тому, щоб навчити працювати чи виконувати дії й операції, за допомогою яких реалізується діяльність. Знати – це означає не лише пам’ятати визначені знання, а виконувати певну діяльність, пов’язану з цими знаннями. Знання можна опанувати лише у процесі їхнього використання в діяльності, лише оперуючи ними. Це зумовлено тим, що засвоєння знань відбувається одночасно із опануванням способів дій [3, с. 46–58].

У багатьох психолого-педагогічних положеннях висловлюється необхідність синтезу діяльнісного підходу з особистісним. Сучасною тенденцією є введення (включення) діяльнісного підходу в цілісний особистісний підхід, який може виконувати об'єднавчу роль. З огляду на це В. В. Рибалка досліджує особистісно центрований характер співвідношення між методологічними підходами [7, с. 46].

До особистісно орієнтованої педагогіки діяльнісний підхід може застосовуватися у сенсі особистісної адаптації теоретичних знань і вироблення на основі цього індивідуального стилю професійної творчої поведінки. На підставі такої реалізації діяльнісного підходу формується професійна педагогічна ідеологія, під якою розуміють систему поглядів, переконань щодо себе, інших людей, змісту і характеру педагогічної діяльності.

Педагогічна діяльність з позиції особистісно орієнтованого підходу наповнюється новим змістом. Особистісно діяльнісна парадигма розвитку професійно-технічної (професійної) освіти передбачає інтеграцію особистісних показників і професійної готовності у процесі навчання майбутніх спеціалістів. Такий синтез дає змогу подолати відокремленість розгляду навчально-виховного процесу від особистості, створює перспективи для його удосконалення і формування професійної готовності педагога [2, с. 4]. За таким підходом професійно-педагогічна діяльність спрямовується на те, щоб поставити учня в позицію активного суб'єкта навчання; розвинути його здібності самокерування (саморегуляції, самоорганізації, самоконтролю) власною діяльністю; організувати процес навчання на підставі взаємодії, діалогу, моделювання ситуацій вибору, вільного обміну думками, авансування успіху тощо.

Щодо педагогів професійної школи, то в їхній педагогічній практиці простежується тенденція до використання діяльнісної й особистісної моделей навчання. Однак особливості реалізації діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів стосовно підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних працівників потребують теоретичного обґрунтування та практичної реалізації.

Метою нашого дослідження є підвищення психолого-педагогічної компетентності інженерно-педагогічних працівників професійних навчальних закладів у контексті поєднання діяльнісного та особистісного підходів. Інтегрування психолого-педагогічних знань підпорядковується реалізації визначеної мети, спрямованої на розвиток педагога як особистості й професіонала. Ми брали до уваги вимоги щодо побудови курсів у системі підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних працівників як своєрідних "фракталів", у малому фрагменті яких містяться основні (базові) ідеї задекларованих педагогічних підходів.

Емпіричною базою для формування курсів були матеріали експериментального дослідження стану й рівнів психолого-педагогічної підготовки інженерно-педагогічних працівників професійної освіти, які ми проводили на базі факультету підвищення кваліфікації керівних та інженерно-педагогічних працівників при Львівському науково-практичному центрі Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України.

В основу дослідження покладено гіпотезу, за якою впровадження курсів “Основи педагогіки і психології” та “Основи дидактики виробничого навчання” у післядипломній освіті інженерно-педагогічних працівників за умови поєднання особистісного і діяльнісного підходів сприятиме оволодінню теоретичними і методичними основами особистісного розвитку; оперативному оновленню знань і вмінь; взаємодії суб’єктів професійної підготовки у процесі спілкування й спільної діяльності; набуттю досвіду соціальної поведінки і розв’язання конфліктних ситуацій; оптимізації змісту, форм і методів викладання; творчому поєднанню традиційних та інноваційних технологій; розробці належного дидактичного, психологічного, науково-методичного забезпечення.

Ми спиралися на такі положення особистісного і діяльнісного підходів: педагог не лише створює необхідні умови для розвитку позитивного потенціалу, постійного вдосконалення своїх учнів, а й сам завжди відкритий до нового досвіду, нових знань, постійно розвивається, а головне – одержує задоволення від власного самовдосконалення і праці; професійний розвиток спрямовується на реалізацію у педагогічній праці професійно-значущих особистісних рис і здібностей, професійних знань і умінь.

Чинниками професійного розвитку є інтегративні характеристики особистості: педагогічна спрямованість, педагогічна компетентність, педагогічний досвід, педагогічна майстерність, педагогічна культура, емоційна гнучкість. Умова професійного розвитку – перехід на вищий рівень професійної самосвідомості, а рушійні сили професійного розвитку – зовнішні та внутрішні суперечності.

У процесі реалізації особистісного підходу в навчальних програмах з психолого-педагогічної підготовки інженерно-педагогічних працівників у системі підвищення кваліфікації ми керувалися такими принципами: неперервності, гуманізації, демократизації, психологізації, інноватики, рефлексії, культуровідповідності.

Принцип неперервності передбачає врахування попереднього стану і рівня підготовки інженерно-педагогічних працівників з основ педагогіки і психології, їхнього постійного професійного зростання, прогнозування ними векторів удосконалення своєї професійної кваліфікації, компетентності, педагогічної майстерності й професіоналізму. Принцип демократизації спрямований на створення слухачам відповідних свобод для саморозвитку,

самореалізації, самовизначення, утвердження атмосфери відкритості, співпраці, взаємодії та спілкування на рівних. Принцип гуманізації передбачає пріоритетність людських цінностей над технократичними, виробничими, економічними, адміністративними, що особливо важливо для педагогів, які працюють у системі професійної освіти. Принцип психологізації полягає у необхідності й доцільності суттєвого підвищення психологічної культури особистості педагога. Використання принципу інноватики орієнтує інженерно-педагогічних працівників на освоєння здобутків вітчизняної та зарубіжної інноваційної педагогіки, сприяє формуванню їхнього світогляду, здатності до творчого перетворення педагогічної дійсності. Принцип рефлексії у контексті нашого дослідження розглядається як спонукання інженерно-педагогічних працівників до усвідомлення того, що рефлексивні здібності й навички є важливим джерелом і обов'язковою умовою розвитку, підвищення активності особистості в навчальному процесі. Принцип культуровідповідності передбачає максимальне використання у вихованні та навчанні культури того середовища, в якому перебуває навчальний заклад (культури нації, суспільства, країни, регіону), а процеси глобалізації, інформатизації, комп'ютеризації зумовлюють потребу навчання на основі якісно нових технологій [1, с. 72–77].

Основні теоретичні положення, ідеї курсу “Основи педагогіки і психології” розглядаються через призму психологічних механізмів, закономірностей та законів пізнавальної та професійної діяльності, становлення особистісних рис, що є умовою творчого пошуку педагогами шляхів, методів, засобів опосередкованого впливу на особистість учня у процесі взаємодії. Під час вивчення загальних положень педагогіки враховується усвідомлення інженерно-педагогічними працівниками філософії як методологічної основи, психології як теоретичної бази, що сприяє кращому оволодінню методикою психолого-педагогічної діяльності.

Вивчення курсу відбувається шляхом обговорення, рефлексії, осмислення слухачами власного педагогічного досвіду та проектування інновацій. Навчальна програма передбачає огляд, аналіз, оцінку теоретичних положень у взаємодії зі слухачами під час лекцій.

Інноваційний підхід полягає у здійсненні спроби ліквідувати традиційну ізольованість педагогіки і психології як окремих предметів шляхом забезпечення цілісної єдності психолого-педагогічних знань і умінь, реалізації міжпредметних зв'язків, психологізації дидактичної теорії, застосування інтегративної методики викладання цього курсу.

Курс “Основи педагогіки і психології” умовно структурований за трьома блоками:

- основи професійно-педагогічної діяльності й професійного зростання відповідно до суспільних, соціально-педагогічних, психолого-педагогічних, дидактичних змін;
- особистісний і професійний розвиток (знання про психічний розвиток особистості; знання свого внутрішнього світу, своїх можливостей, якостей, здібностей та їхнього розвитку у напрямі професійного самовдосконалення);
- проблеми міжособистісної та професійної взаємодії та спілкування.

Простежимо доцільність створення особистого робочого “Портфоліо” педагога за критеріями дидактичних цілей з метою не лише систематизації досвіду, а й переконання себе й інших у необхідності професійного зростання.

За діяльнісним підходом кожному педагогові, отже і інженерно-педагогічному працівникові, доводиться виконувати різні за складністю і структурою професійні функції. У майстра виробничого навчання ці функції спрямовані на забезпечення високого рівня професійно-практичної підготовки майбутніх фахівців. Вирішення завдань виробничого навчання потребує від педагога виконання різноманітних дій, які спочатку вибудовуються у свідомості, а потім реалізуються у діяльності. Наприклад, перш ніж розпочати урок, педагог визначає мету, зміст навчальних завдань, планує послідовність їх розв’язання, обирає найбільш доцільні форми організації знань на різних етапах уроку. У ході уроку майстер виробничого навчання аналізує різні педагогічні ситуації, які виникають, і приймає рішення, що і як потрібно робити. Зокрема, у педагогічній діяльності можна виділити такі завдання: побудова навчального процесу, проведення занять з використанням відповідних технологій навчання, розробка навчально-методичного забезпечення, проектування власної діяльності й методики навчання тощо.

Ми використовуємо діяльнісний підхід для структурування курсу “Основи дидактики виробничого навчання” з метою підвищення кваліфікації педагогів професійної школи. Під час підготовки курсу вирішується завдання оптимального поєднання наукової та прикладної частин навчального матеріалу на основі розвитку ідеї інтеграції теоретичного і практичного навчання.

Курс розробляли у такій послідовності: аналізували головні труднощі, з якими стикаються викладачі та майстри виробничого навчання; визначали джерела добору змісту навчального матеріалу; структурували теми курсу за головними проблемами виробничого навчання; обирали форми проведення практичних занять.

Під час формування змісту курсу “Основи дидактики виробничого навчання” ми намагалися у кожній темі відобразити теоретичний і

практичний аспекти сучасних проблем виробничого навчання. У теоретичній частині брали до уваги найновіші досягнення педагогічної науки з професійно-практичної підготовки, зокрема матеріали наукових конференцій, результати дисертаційних досліджень, методичні розробки тощо. Практична частина курсу передбачала проблемні семінари, круглі столи, психолого-педагогічні тренінги. Враховували досвід організації тренінгів: соціологічних, психологічних, економічних тощо.

Відібраний матеріал структурували за головними проблемами дидактики виробничого навчання:

- виробниче навчання як категорія професійної педагогіки;
- досвід та сучасні технології виробничого навчання;
- професійна діяльність майстра виробничого навчання;
- науково-методичне забезпечення виробничого навчання;
- авторські методики виробничого навчання.

Під час вивчення теми “Теоретико-методичні проблеми професійно-практичної підготовки” дидактика виробничого навчання розглядається як самостійна галузь педагогічної науки, трактуються основні поняття. Щоб ґрунтовно висвітлити питання дидактики виробничого навчання, використовуються досягнення суміжних наук, зокрема, розробки з психології праці, технічних наук, організації праці. Під час вивчення цієї теми акцентується на структурі професійної діяльності майбутнього фахівця та впливі сучасних соціально-економічних чинників на формування цілей та змісту професійно-практичної підготовки. Увага слухачів зосереджується на особливостях педагогічних принципів у процесі професійно-практичної підготовки, зокрема, науковості, наступності, єдності теорії й практики, політехнізму, доступності тощо. На прикладі головних видів професійної діяльності (за Є. Клімовим) “людина-людина”, “людина-природа”, “людина-техніка”, “людина-художній образ”, “людина-знакова система” аналізуються необхідні риси майбутнього фахівця, умови їх формування під час професійно-практичної підготовки.

Практична частина цієї теми – з розробки методичних матеріалів. У майстрів виробничого навчання за результатами опитування під час тренінгу виникають значні труднощі. Слухачам пропонується роздатковий матеріал, у якому відображена структура навчального та виробничого процесів, актуалізовані основні поняття професійної педагогіки, узагальнені й систематизовані у вигляді схем.

Під час занять використовується такий методичний прийом: слухачі заповнюють лист самоконтролю за графами “Що я знаю про... (мету, принципи, зміст, методи, форми, засоби виробничого навчання)”, “Що я хочу знати про...”. У процесі творчої роботи викладачам та майстрам виробничого навчання пропонується вибрати конкретні форми і методи щодо змісту

професійно-практичної підготовки та продемонструвати, як вони реалізують дидактичні принципи на прикладі власної педагогічної діяльності.

У лекційній частині теми “Досвід та сучасні педагогічні технології виробничого навчання” відомі системи виробничого навчання аналізуються з позицій використання історичного досвіду в сучасних умовах та освоєння зарубіжного досвіду професійного навчання. Слухачам пропонуються результати педагогічного пошуку щодо інноваційних технологій з професійно-практичної підготовки, наприклад, модульного навчання, навчально-тренувальних фірм, методів проектів. Розглядаються особливості формування виробничих інтелектуальних умінь, специфіка професійно-практичної підготовки у навчальних закладах різних рівнів акредитації та за умови дистанційного навчання. Під час теоретичних занять слухачі ознайомлюються з науковими підходами до оцінювання професійних знань, умінь, навичок, зокрема основами тестології та кваліметрії. На практичних заняттях слухачі освоюють авторську методику розробки критеріїв оцінювання професійно-практичної підготовки за дванадцятибальною системою.

Вивчаючи тему “Особливості професійної діяльності майстра виробничого навчання”, слухачі опановують головні завдання та роль педагога професійної школи у навчально-виробничому процесі, організацію його фахової освіти, підвищення професійного рівня та самоосвіту. Окреме місце у темі відведено проблемі педагогічної підготовки керівників виробничою практикою на підприємстві. Слухачам пропонуються нормативні положення щодо функціональних обов'язків майстра виробничого навчання, передовий досвід підготовки до занять у майстерні та на підприємстві. Під час практичних занять слухачі опановують форми взаємодії майстра виробничого навчання з викладачами теоретичних дисциплін, проводиться тренінг “Психолого-педагогічні особливості діяльності майстра виробничого навчання”.

Теоретичним матеріалом теми “Науково-методичне забезпечення професійно-практичної підготовки” є закони, положення, концепції, плани, програми, тарифно-кваліфікаційні довідники, кваліфікаційні характеристики тощо. Слухачі ознайомлюються із сучасними вимогами до підготовки та оформлення навчально-планової документації. До уваги беруться результати опитування, з'ясовуються труднощі, пов'язані з розробкою інструкцій та складанням навчальних програм. Особливу увагу під час практичних занять з цієї теми приділяємо розробці саме цих видів дидактичного забезпечення.

На закінчення вивчення курсу слухачі обмінюються досвідом з окремих методик виробничого навчання за профілем підготовки, аналізують методики, описані у науково-педагогічній літературі. Розглядаються інноваційні підходи до формування пізнавальної активності під час професійно-практичної підготовки, організації технічної творчості учнів,

нетрадиційних форм організації занять. Зокрема, пропонуємо авторську розробку методики проведення “інтегративного дня”. Проводяться круглі столи з обміну досвідом слухачів та науковців.

За результатами апробації курсів “Основи педагогіки і психології” та “Основи дидактики виробничого навчання” на факультеті підвищення кваліфікації можна зробити висновок про доцільність використання особистісного та діяльнісного підходів у системі післядипломної освіти педагогічних кадрів. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що у процесі структурування змісту курсів “Основи педагогіки і психології” та “Основи дидактики виробничого навчання” необхідно враховувати динаміку змін у професійно-технічній освіті, різні рівні психолого-педагогічної компетентності, культури, досвіду інженерно-педагогічних працівників, особливості поєднання діяльнісного й особистісного підходів з урахуванням специфіки післядипломної професійно-педагогічної підготовки.

Перспективні напрями досліджень з цієї проблеми – необхідність розробки теоретичних основ підвищення кваліфікації в руслі формування якісно нового типу педагога професійної школи, який органічно поєднує функції викладача та майстра виробничого навчання.

1. *Дегтярєва Г.* Принципи психолого-педагогічної підготовки в системі підвищення кваліфікації педагогів професійної школи // Педагог професійної школи: Зб. наук. пр. К., 2002. С. 72–77.

2. *Зязюн І. А.* Вузівська підготовка педагога до профільного навчання учнів старших класів // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб. наук. пр. Київ; Вінниця, 2004. Вип. 4 С. 3–11.

3. *Коляда М.* Використання діяльнісного підходу при формуванні інформаційної культури майбутніх економістів // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2003. № 1. С. 46–58.

4. *Кузьмінський А.* Післядипломна педагогічна освіта як структурний компонент неперервної професійної освіти // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2003. № 3. С. 15–23.

5. Національна доктрина розвитку освіти // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2002. № 2. С. 9–22.

6. *Олійник В., Синенко С.* Тенденції розвитку післядипломної освіти педагогів у європейських країнах // Шлях освіти. 2001. № 3. С. 17–20.

7. *Рибалка В. В.* Методологічні питання наукової психології. К., 2003.

**PERSONALITY AND ACTIVITY APPROACHES IN POST-GRADUATE
EDUCATION OF PEDAGOGICAL SPECIALISTS AND ENGINEERS**

Halyna Dehtyariova, Tetyana Yakymovych

*L'viv Institute for Research on Pedagogy and Psychology of Professional
Education, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
Kryvonos Str., 10, UA-79008, L'viv, Ukraine*

The article considers the personal and activity approaches as a methodological basis of constructing the curriculum of post-graduate education of vocational and technical school faculties and industry instruction masters. It portrays the involvement of these approaches in the authors' courses – “Pedagogics and Psychology Bases” and “Industry Instruction Bases”.

Key words: personality approach, activity approach, qualification improvement, construction of educational courses content.

Стаття надійшла до редколегії 27.05.2004
Прийнята до друку 15.10.2004